

Бараш Євген Юхимович,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

**ПРОГРЕСИВНА СИСТЕМА ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ
У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Становлення правової держави в Україні вимагає реального утвердження гарантування дії принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України) [1] що безпосередньо пов'язано з належним забезпеченням ефективності захисту прав та законних інтересів людини, яка в нашій країні визнана найвищою соціальною цінністю. І це, на нашу думку, повною мірою стосується осіб, яким за рішенням суду призначене кримінальне покарання, зокрема у вигляді довічного позбавлення волі (ст. 64 КК України). Однак вирішення цього завдання як у комплексі, так і щодо зазначеної категорії осіб, прямо залежить від приведення вітчизняної системи виконання покарань у відповідність до міжнародних стандартів.

Вчинення особливо тяжких злочинів вимагає застосування покарань відповідного ступеня суворості, тому чимало держав застосовують щодо осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, найвищу міру покарання – смертну кару, це як винятковий, найсуворіший вид покарання, що полягає у примусовому позбавленні життя засудженого від імені держави за вироком суду [2].

Способом виконання смертної кари, який застосовувався в Україні, був розстріл, як і в усіх інших державах, що утворились у результаті розпаду СРСР. Відсутність смертної кари є обов'язковою умовою для перебування держави в Раді Європи. Це стало однією з причин скасування смертної кари в Україні. В нашій державі мораторій на виконання смертних вироків розпочав діяти 1995 року, незадовго до вступу України в Раду Європи. Проте через кілька місяців смертні вироки знову продовжили виконувати, зробивши висновок, що рішення про мораторій було ухвалено без дотримання належної процедури. Це могло призвести до виключення України з Ради Європи, але 1997 року мораторій на виконання смертних вироків знову почав діяти, і з тих пір в Україні нікого не страчували. 29 грудня року Конституційний Суд України визнав, що смертна кара суперечить Конституції України, чим остаточно заклав шлях до її відновлення. У зв'язку з цим 2000 року Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України, якими остаточно вилучила поняття «смертна кара» з офіційного списку кримінальних покарань України [3].

Нині більшість держав світу вирішили застосовувати «як крайню міру» довічне позбавлення волі. Найбільш суворим видом покарання із передбачених чинним КК України є покарання у виді довічного позбавлення волі, яке було запроваджене в українську систему покарань Законом України від 22 лютого 2000 р. «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» [4].

Як показує зарубіжний досвід строки і умови що відбування покарання у виді довічного позбавлення волі різні. Наприклад, в Австрії середній термін довічного ув'язнення складає 22 роки, Англії і Уельсі – 14,4 років, Швеції – 9 років, Франції – 18 років, Італії – 21 рік, Хорватії – від 20 до 40 років, Данії і Нідерландах – максимально 20 років, Фінляндії – від 10 до 15 років, Угорщині – від 15 до 30 років. У Канаді мінімальний термін, після якого може бути розглянуте питання про дострокове звільнення ув'язненого, складає 10 років у випадку скоєння тяжкого злочину (вбивство другої міри) і максимальний – 25 років – за особливо тяжкий злочин (вбивство першого ступеня). Питання про умовно-дострокове звільнення може розглядатися в Шрі-Ланці після 6 років фактичного відбування покарання, Японії – після 10 років, Германії і Люксембурзі – після 15 років, Польщі – після 20 років, Латвії та Литві – після 25 років, а Естонії – не менше 30 років [5].

В Україні засуджені до довічного позбавлення волі мають право на помилування заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років, згідно статті 87 Кримінального кодексу України. З моменту введення цієї норми в Україні було помилувано дві особи. Довічне позбавлення волі стало альтернативою покаранню у виді смертної кари. Першочергово ця альтернатива не повинна була пом'якшити покарання. Відмічалось що в історії середньовіччя довічне позбавлення волі вважалось разом з каторжними роботами та утримання в одиночних камерах більш суворим покаранням ніж смертна кара. Сьогодні особи, які відбувають будь яке покарання, в тому числі і довічне позбавлення волі не повинні нести додаткових покарань через жорстокість умов утримання.

В доповіді Європейського комітету по попередженню катувань та нелюдському або такому що принижує людську гідність поводження і покарання СРТ/Іnf (2016)10-part засуджених до довічного позбавлення волі, опублікованому в 2016, відмічалось що в ряді країн, в тому числі і в Україні – довічно ув'язнені, як правило, утримуються окремо від інших засуджених. Зазначається що в деяких країнах, що довічно ув'язнені при цьому піддавалися дуже жорсткого режиму утримання та суворих заходів безпеки. Наприклад, довічно ув'язнених замикали в камерах (поодинокі або парами) на 23 години на добу; їм заборонялося спілкуватися навіть із довічно ув'язненими з інших камер (у тому числі й час прогулянок на свіжому повітрі), не дозволялося працювати за межами своєї камери та, взагалі, не

пропонувалася якась цілеспрямована діяльність. Більше того, у низці установ до ув'язнених застосовувалися анахронічні правила, єдина мета яких полягала в посиленні покарання та приниження цих ув'язнених (наприклад, заборона лежати на ліжку протягом дня, обов'язок читати статтю Кримінального кодексу, за яким вони засуджені, щоразу, коли наглядач відкривав (двері камери, обов'язок носити тюремну уніформу певного кольору тощо). На думку ЕКПП, така практика явно нелюдська, принизлива і неприйнятна. Слід також зазначити, що в окремих країнах права довічно ув'язнені на контакти із зовнішнім світом (зокрема, це стосується відвідувань) вкрай обмежені по порівняно з іншими категоріями засуджених.

Науковці вважають, що зміна умов утримання засуджених до довічного позбавлення волі є однією з форм реалізації принципу гуманізму. Зазначає, що реалізація гуманізації виконання покарання у виді довічного позбавлення волі повинна стосуватися реформування механізмів регулювання та організації діяльності установ виконання покарань, підвищення взаємодії цих установ з іншими правоохоронними органами й громадськістю, удосконалення діяльності з виправлення та ресоціалізації засуджених [6].

Важливим питанням у сфері гуманізації виконання покарання у виді довічного позбавлення волі є удосконалення організації його виконання. Так, фактично зміна змісту діяльності з реалізації (виконання) цього виду покарання, яке передбачає вдосконалення умов та порядку його здійснення (відбування), обумовлює і зміну способів та методів діяльності самої пенітенціарної системи нашої держави, де аспект виправлення і ресоціалізації засудженої особи стає домінуючим. Довічне позбавлення волі можна розглядати як кримінальне покарання, систему заходів впливу на особу, форму обмеження прав особи, і як складову загальної діяльності представників пенітенціарної системи щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Із цієї точки зору вчені пропонують розглядати довічне позбавлення волі як певний організаційно – правовий процес, стосовно якого здійснюється управління з боку персоналу установ виконання покарання задля досягнення мети виправлення й ресоціалізації засудженої особи [7].

Після 2010 року були внесені зміни до кримінального і кримінально-виконавчого кодексів (Частина четверта статті 151 в редакції Закону № 1186-VI від 08.04.2014}, № 435-VII від 05.09.2013, № 1492-VIII від 07.09.2016}, {Стаття 150 в редакції Закону № 1828-VI від 21.01.2010}, Абзац другий частини п'ятої статті 151 в редакції Закону № 1492-VIII від 07.09.2016}, № 18 від 21.01.2010, № 1186-VI від 08.04.2014, № 1492-VIII від 07.09.2016}, кримінально-виконавчий кодекс був доповнений статтями 151-1,151-2. Ці зміни стосувалися витрачання для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби грошей, зароблених у виправних колоніях, одержання за переказами, за рахунок пенсії та іншого

доходу, без обмеження; одержування один раз на місяць короткострокове побачення та один раз на два місяці тривале побачення з близькими родичами.

Зі зміною державної політики в сфері виконання покарання в напрямку посилення уваги до прав та законних інтересів засуджених особливого значення набуває соціально-правовий кримінально-виконавчий інститут – прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Історичний вітчизняний та міжнародний досвід доводить, що саме його застосування має сприяти (і сприяє) дієвості реалізації процесу виправлення та ресоціалізації засуджених через особисте удосконалення, поступову зміну умов тримання у виправних закладах закритого типу, завдяки застосуванню цілої системи стимулюючих заходів.

Як раз доповнення кримінально-виконавчого кодексу України статтею 151-1 зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі стала одним із засобів застосування соціально-правового кримінально-виконавчого інституту – прогресивна система виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Наступним кроком до застосування прогресивної системи виконання та відбування покарань у виді довічного позбавлення волі став запропонований Міністерством юстиції на основі трьох справ ЄСПЛ: Василь Іващенко проти України, Найд'юн проти України та Петухов проти України (№ 2) розгляд низки змін до діючого законодавства. Верховна Рада України 18 жовтня прийняла в другому читанні та в цілому урядові законопроекти 4048 від 03.09.2020 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» та 4049 від 03.09.2020 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини». Обидва були внесені Урядом ще у 2020 році.

18.10.2022 року був прийнятий закон 2689-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини», який вносить зміни до Кримінального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу. Ці зміни дають можливість стосовно засуджених до довічного позбавлення волі, згідно статей 81, 82 Кримінального кодексу України може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким.

Згідно статті 81 частини 3 Кримінального кодексу України умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим: не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення

волі на покарання у виді позбавленням волі на певний строк, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-дostroково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.[8]

Згідно статті 82 частини 5 3 Кримінального кодексу України заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання.

Стаття 154 частині 3 Кримінально-виконавчого кодексу України що до порядку дострокового звільнення від відбування покарання зазначається Стосовно засудженого, щодо якого відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, орган або установа виконання покарань у місячний термін надсилає клопотання до суду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством. Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим встановленого Кримінальним кодексом України строку покарання зобов'язана в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.[9]

В частині 12 цієї статті зазначається що разом із поданням щодо можливості представлення засудженого до довічного позбавлення волі до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким адміністрація виправної колонії подає до суду висновок щодо ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі. Визначення ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі та складення висновку здійснюються за участю уповноваженого органу з питань пробації. Порядок та методика визначення ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Основною метою подання висновку щодо ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі є забезпечення суду інформацією, що є необхідною для визначення можливості заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на більш м'яке та визначення в індивідуальному порядку строку позбавлення волі засудженому, стосовно якого вирішується зазначене питання.

Частина 13 цієї статті визначає Особа, засуджена до довічного позбавлення волі, додатково до подання щодо можливості

представлення її до заміни покарання на більш м'яке у виді позбавлення волі на певний строк повинна подати індивідуальний план виправлення та ресоціалізації. Такий план має містити заходи, здійснення яких у період відбування більш м'якого покарання у виді позбавлення волі на певний строк дасть змогу засудженій особі усунути фактори, що можуть негативно впливати на утримання від вчинення повторного кримінального правопорушення, та факти, що свідчать про перспективи виправлення та ресоціалізації засудженої особи після звільнення. Форма індивідуального плану виправлення та ресоціалізації визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Засуджена особа, якій покарання у виді позбавлення волі на певний строк призначено в порядку заміни більш м'яким покаранням та в якій настало право на застосування умовно-дострокового звільнення, додатково повинна подати до суду звіт про виконання індивідуального плану виправлення та ресоціалізації під час відбування більш м'якого покарання, у тому числі аналіз причин успішності або неуспішності виконання заходів, передбачених зазначеним планом.[9]

Висновок: Вказане вище свідчить про те що зміни в законодавстві, які відбулися в Україні що до порядку умов виконання та відбування покарання осіб засуджених до довічного позбавлення волі наближають вітчизняне законодавство до вимог міжнародних стандартів поведіння з засудженими. Сучасні тенденції в реформуванні системи виконання покарання в Україні свідчать про посилення актуальності питання її відповідності сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства, принципам гуманізму, поваги до прав та свобод людини, а відповідно, – стану забезпечення гарантій збалансованого співвідношення законних інтересів засуджених та держави, відповідності порядку їхнього тримання в умовах ізоляції європейським стандартам. Останні зміни до законодавства сприяють запровадженню нових підходів до реалізації і правового інституту – прогресивна система виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, дієвості реалізації процесу виправлення та ресоціалізації засуджених.

Список використаних джерел

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Музика А. А. Смертна кара / А. А. Музика, В. М. Пуйко. URL: <http://www.zakony.com.ua>.
3. Смертна кара. Матеріал з вільної енциклопедії. URL: <http://uk.wikipedia.org/wik>
4. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України: Закон України № 1483-III від 22 лютого 2000 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Довічне позбавлення волі . URL:<http://uk.wikipedia.org>.

6. Бараш Є. Ю. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі / Є. Ю. Бараш // Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 1 (4). С. 344–354.

7. Бараш Є. Ю. Удосконалення організації виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі як відображення процесів реформування пенітенціарної системи України / Є. Ю. Бараш, С. І. Скоков // Право і Безпека. 2011. № 2 (39). С. 40.

8. Кримінальний кодекс України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>).

9. Кримінально-виконавчий кодекс України; Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

Батцгарєєва Владислава Станіславівна,
директор НДІ вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук
України, головний науковий співробітник
Державної наукової установи «Інститут
інформації, безпеки і права» Національної
академії правових наук України, доктор
юридичних наук, професор

ВИКЛИКИ, ЩО ПОРОДИЛА ЗБРОЙНА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У тезах визначається роль кримінологічної науки для розв'язання низки складних проблем, що виникають в умовах воєнного стану. Із цією метою автором наведено деякі з цих проблем, як-от: зміна структури злочинності в Україні; необхідність посилення захисту інформаційного простору; поява раніше невідомих суспільно небезпечних явищ тощо.

Ключові слова: кримінологічна наука, злочинність, воєнний стан.

Summary. The theses define the role of criminological science in solving a number of complex problems arising under martial law. To this end, the author lists some of these problems, such as: changing the structure of crime in Ukraine; the need to strengthen the protection of the information space; appearance of previously unknown socially dangerous phenomena, etc.

Keywords: criminological science, crime, martial law.

Дев'ять місяців триває оборона нашої країни. Час, який минув, показав, що жодні випробування українського народу на стійкість і мужність не здатні завадити науковій думці та зупинити розвиток національного права. Як дивно це не звучало б, війна – не лише виклик для всього суспільства, для кожної людини, а й час значного сплеску творчості вчених. Адже зрозуміло, що континуум нашого буття,